

ישעיהו לייבוביץ' ורבי נחמן מברסלב: בבחינת משבר

רפי גבאי

הוגים רבים יהודים ולא יהודים, דתיים ולא דתיים התקשו, נאבקו ודנו בבעיית ה"נתק" שבינינו בני האדם, יצורים תבוניים-חושיים לבין מה שמעבר לתפיסת חושינו. אך ברצוני להשוות כאן בין שני הוגים בלבד, שעסקו בסוגיא זו: שניים, ששיטותיהם עושות רושם בעיני רבים כקיצוניות ומנוגדות זו לזו. עם זאת, לדעתי שניהם בעלי חשיבות רבה בהגות היהודית בעבר, בהווה ובעתיד. הוגים אלו הם ישעיהו לייבוביץ' בן זמננו ורבי נחמן מברסלב שחי בסוף המאה ה-18 ותחילת המאה ה-19. שניהם באים מבית יהודי שומר מצוות, כלומר, שניהם מחוכרים למסורת בית ישראל באופן בלתי אמצעי, וניתן לומר שרוב (אם לא כל) הגותם קשורה במידה זו או אחרת במסורת זו. ובכל זאת חשוב להדגיש ששניהם באים ממקורות תרבות שונים לחלוטין ושניהם חיים בתקופות שונות מאד. הגותם תראה בדרך כלל כסותרת זו את זו ולפעמים אף הפוכה לחלוטין. המאמר מנסה להציג את משנתם בצורה אובייקטיבית, בלא לפגוע בכבודו של אף אחד מהם. מאמר זה, כל מטרתו היא "לקרב רחוקים", לנסות ולהשוות בין ישעיהו לייבוביץ' ורבי נחמן מברסלב בנקודה אחת בלבד, אולם זו אולי המשמעותית ביותר בתורת של שניהם.

ר' נחמן: "איה מקום כבודו"

נבחן תחילה את דבריו של ר' נחמן, מכיוון שאצלו הדברים מוצגים במקורות אין ספור גם אם באופן מפוזר קמעה. המאפיין את תורת ר' נחמן הוא הדיאלקטיקה. דיאלקטיקה זו באה לידי ביטוי בשתי דרכי התבוננות בעולם: התבוננות בעולם כפי שהוא; עולם בו האלוקים אינו מורגש – עולם של הסתר פנים, לבין עולם של אמונה תמימה ובוטחת בהקב"ה. ר' נחמן חי חיי ייסורים שכל כולם מאבק במטרה להתקרב ולהשיג את הקב"ה – האלהים של משה רבינו, רשב"י והבעש"ט. אך זהו מאבק קשה מנשוא ומרובה ביאוש, מכיוון שמטרתו לעולם אינה מושגת. ככל שהינך מתקדם, ככל שהינך מתקרב, בסופו של דבר לא השגת דבר – זוהי סיטואציה שאינה ניתנת לפתרון. את תחושות התשווקה והכמיהה לא-הים אל חי ניתן לראות במקורות רבים, ולקמן ידונו רק טיפי טיפין שבהם. משל הלב והמעייין המובא בסיפורו של ר' נחמן "מעשה שבבעה קבצנים"¹ מדגיש בצורה מופלאה את הפרדוכס שהוזכר לעיל,

1 מעשה יג המעשה האחרון, מתוך "ספר סיפורי מעשיות".

והמשברים האמוניים והרגשיים שעובר ר' נחמן. המעיין, המים החיים שאליהם צמאה נפשו של ר' נחמן נמצא בקצה אחד של העולם והלב של העולם בקצהו האחר: "וזה הלב הנ"ל עומד כנגד המעיין הנ"ל וכופף ומשתוקק תמיד מאד מאד לבא אל אותו מעין בהשתוקקות גדול מאד". וכאן מתפתחת מערכת של השתוקקות שבאה בגלים וביניהם מנוחה, אלא שגם במנוחה זו יש מן הגעגוע, וכך חוזר חלילה. אולם הבעיה המרכזית היא, שהלב המשתוקק אינו יכול להגיע למעיין, מכיוון שברגע שמתקרב הוא למקור המים החיים, אין הוא יכול לראות את השיפוע של ההר שעליו המעיין, וכך אין הוא רואה את המעיין: "ואם לא יסתכל על המעיין אזי תצא נפשו שהרי עיקר חיותו מן המעיין". כל עוד הלב נמצא כנגד ההר רואה הוא את המעיין אך "תיכף כשילך ויתקרב אל ההר, אזי נעלם מעיניו ראש השיפוע, ואזי אינו יכול לראות המעיין ואזי תצא נפשו חס ושלום". זהו סוד האמונה של ר' נחמן, אמונה של משבר והשתוקקות. יש מטרה נכספת שמצד אחד היא המקיימת את החיים ומצד שני היא עצמה לעולם לא תושג.²

השלב הבא בהתמודדות עם המשבר האמוני הוא יצירת שיטה. תפיסת חיים, שתאפשר לאדם המתייסר (במקרה שלנו הוא בעיקר הצדיק או ר' נחמן עצמו) להמשיך ולהתקדם. ר' נחמן, שגדל בחברה היהודית המזרח פולנית (אזור גליציה) גדל באווירה של קבלה וחסידות, ואלו היו מרכיב חשוב וקשור באופן בלתי אמצעי לתפיסת עולמו. תפיסות מיסטיות נובעות פעמים רבות מתחושות פנימיות והרגשות עזות של אלוקים הנמצא עם האדם ומשפיע על עולמו. אלא שהסתכלות בעולם כפי שהוא אינה תואמת חשיבה מיסטית מעין זו, שהרי עולמנו הוא עולם שאנו חווים דרך חושינו בלבד. קיומינו אנו הוא כל מה שיש לנו בעולם. ב"מעשה מחכם ותם"³ נידונות שתי תפיסות עולם, ור' נחמן מכריע לטובת תפיסת "התם" על פני תפיסת "החכם". אך הכרעה זו צורכת בירור: מיהו החכם, וכיצד הוא מבין את העולם שסביבו? ומדוע התם (חסר החכמה) עדיף על החכם? וכך נראה לי שצריך לפרש – החכם הוא אותו אדם שמסתכל בכנות על העולם, אדם שנאמן למציאות ועל-כן הוא מטיל ספק. בסיפור, נשלח שליח מטעם המלך לקרוא לחכם, והחכם מתחכם ושואל: "ואני נבזה כנגד מלך גדול ונורא כזה ואיך יתיישב זאת בדעת שמלך כזה ישלח עבורי שפל כמוני? אם אומר בשביל חכמתי מה אני כנגד המלך...תדע מה שאני אומר דעתי שבהכרח הדבר מובן ומבורר שאין מלך בעולם כלל. וכל העולם טועים בשטות זה שסוברים שיש מלך...". החכם פגש בשליח בלבד, הוא לא פגש את המלך אך לא זו בלבד שהוא כפר בקיומו של המלך אלא אף הצליח לשכנע את השליח עצמו שאין מלך. והלא מובן שזו תהיה מסקנתו של אדם חכם שיסתכל בעולמנו! בכך שונה התם

2 ניתוח זה מושפע מניתוחו של אביה הכהן למעשיות ר' נחמן בכלל ולמעשה זה בפרט.

3 מעשה ט מתוך "ספר סיפורי מעשיות".

מהחכם, אין הוא מטיל ספק, אין הוא מנסה לברר דברים. התם מקבל את דברי השליח ללא שום ניסיון בירור כלשהו. נראה שנכון יהיה להגדיר את התם כפתי, אלא שפתי זה אינו מגיע לידי כפירה. הוא אינו מטיל ספק במלכות הקב"ה ולכן הוא המועדף על ר' נחמן במסקנתו שבסיפור. אך בזה לא נגמר העניין, האם רואה ר' נחמן את עצמו כ"תם"? עיון בכתביו יקשה על הנחה שכזו. ר' נחמן הוא ה"צדיק", הוא מנהיג את חסידיו שרובם ברמה רוחנית נמוכה יותר ממנו וחוג מקורביו. לחסידיו הפשוטים הוא מטיף לעבוד את ה' בדרך התם, בדרך האמונה התמימה אם אפשרית היא להם. ומה יעשה ר' נחמן עצמו, שדרגתו הרוחנית (דרגת ה"צדיק") אינה מאפשרת לו חיים על מי מנוחות, חיים של אמונה תמימה? הקושיות והטלת הספק שיצאו מפי החכם בסופו של דבר נאמרו מהצד הקיומי והמתיישר של ר' נחמן.

בליקוטי מוהר"ן תנינא ז:ו מדבר ר' נחמן על "אורות המקיפים". אורות אלו הם האתגרים והקושיות שעומדות בפני הצדיק מדרי מעלה שבחר בדרך האמונה הדיאלקטית. אמונה בה יש התקדמות מתמדת אך היא לעולם לא תסתיים בהשגה. כל התקדמות באה לידי ביטוי בכך ש"המקיף" נעשה "פנימי" – זאת אומרת שהפך למובן ובר השגה. וכך מתאר ר' נחמן את התהליך:

"...אבל מה שאין יכול לכנס לתוך שכלו דהיינו מה שאי אפשר לו להבין, זה בחינת מקיפים, כי זה הדבר מקיף סביבות שכלו ואי אפשר לו להכניסו בפנים בתוך שכלו כי אפשר לו להבין זאת מחמת שהוא בחינת מקיף אצלו. וכשעוסק לדבר עם בני אדם ומכניס בהם דעתו... ע"י זה נכנס המקיף לפנים, וזוכה להבין בחינת שכל המקיף, דהיינו שמבין מה שלא היה יכול להבין מתחילה".⁴

כלומר שביסוד האמונה הדיאלקטית ישנה התקדמות מתמדת אך התקדמות זו היא בבחינת "איה מקום כבודו" (ראה ליקוטי תנינא ז:ז). זוהי התקדמותם של "דרי מעלה", אמונתם של הצדיקים שחקירתם תמיד בגדר "מה", כלומר במצב של שאלה שכל כולה מתקדמת לפתרון אך לעולם לא תישאר במצב סטאטי זה. אמונה זו שונה מאמונתו של התם, מ"דרי מטה" שאמונתו צריכה להיות בבחינת "מלא כל הארץ כבודו". גם אם מטבעם מעוררים הם שאלות ב"אמונה" יש "לחזקם ולעודדם שלא יהיו מיאשין עצמן חס ושלום, כי עדיין הם אצל השם יתברך וקרובים אליו כי מלא כל הארץ כבודו". אמונתם של אלו היא בגדר "כל" – יש הרמוניה ויש פתרון, אלוקים קרוב.

ע"פ מה שצוין קודם לגבי סביבתו התרבותית לא מפתיע הסברו של ר' נחמן לסיטואציה הקשה הזו שבעולמנו. ר' נחמן מתבסס על קבלת האר"י ומעגן את שיטתו ב"תורת הצמצום": כשרצה הקב"ה לברוא את העולם צריך היה לצמצם את

4 להרחבה בעניין "המקיפין" ו"הפנימי" עיין בספרו של ארתור גרין, "בעל היסורים", הוצאת עם עובד, תל אביב (גירסא מתורגמת מאנגלית לעברית, הוצאה ראשונה באנגלית ב-1979), עמ' 284 ואילך (בנספח "שכל, ספקות ואמונה").

שעיהו לייבוביץ' ורבי נחמן מברסלב: בבחינת משבר

עצמו כביכול וע"י צמצום זה נוצר "חלל פנוי". רק בחלל זה יכול היה להיווצר עולמנו – העולם הגשמי. עולם זה – האלוקים לא מורגש בו מעצם טבעו, מכיוון שהאלוה פונה עצמו מחלל זה. מכאן, שאפיקורסים לכאורה צודקים בטענתם שאין אלוהים, שהרי עולמנו נברא בחלל פנוי. וכך מסביר ר' נחמן על "אפיקורסות שאין עליה תשובה":

"ובאמת אי אפשר לישב אלו הקשיות. כי אלו הקשיות של אפיקורסות הזאת באים מחלל פנוי, אשר בתוך החלל הפנוי אין שם אלוקות כביכול...אי אפשר בשום אופן למצוא להם תשובה, היינו למצוא שם את השם יתברך..."⁵.

זהו ההסבר התיאולוגי⁶ למשברו של ר' נחמן, ועתה נותר לנו למצוא את פתרונו (כמובן שלאור כל מה שנאמר לא יתכן שיהיה זה פתרון מוחלט). לאור המציאות הסבוכה אותה תאר ר' נחמן נקל לשער שהפיתרון שימצא ר' נחמן ידלג על הסדר הלוגי הקריר, על האובייקטיביות ההגיונית אל האין הממשי – האמונה. האמונה מנתקת את עצמה מעולמנו הפיזי (שהרי עולמנו הוא עולם של חלל פנוי), ומזכירה לנו שיש משהו מעבר:

"רק ישראל ע"י אמונה עוברים על כל החכמות ואפלו של האפיקורסות הזאת הבא מחלל הפנוי, כי הם מאמינים בהשם יתברך בלי שום חקירה וחכמה, רק באמונה שלימה, כי השם יתברך ממלא כל עלמין וסובב כל עלמין...אך ע"י בחינת החלל הפנוי, שמשם צמצם אלוקותו, כביכול, ובתוכו ברא את כל הבריאה. נמצא שהחלל הפנוי מקיף את כל העולם והשם יתברך, שהוא סובב את עלמין מסבב גם על החלל הפנוי..."⁷.

זוהי אמונה שמעבר לקו של החלל הפנוי, אין לה הוכחה, היא האמונה גרידא, והיא תתמוך בחכם ובתם גם יחד, גם אם ברבדים שונים של השגה. יש קשיים רבים במיצי שיטה אחת הרמונית בהגותו של ר' נחמן מברסלב. המקורות הם רבים, ולא פעם ימצאו מקורות שנראים כסותרים זה את זה. אך דבר זה מובן מאליו – ר' נחמן כתב מתוך תחושותיו הפנימיות והכנות שהיו, כפי שכבר תואר, בהתפתחות מתמדת. כמעין סיכום אציג קטע שממזה יפה את האמונה הדיאלקטית והמורכבת ומפתח רעיון שחוזר פעמים רבות בתורתו של ר' נחמן – "תכלית הידיעה אשר לא נדע":

"ובעניין תכלית הידיעה אשר לא נדע' סיפר גם כן קצת עמנו איזה פעמים איך בכל ידיעה יש זה התכלית. ועל כן אף על פי שזוכה לבוא לזה תכלית 'אשר לא נדע', אף על פי כן עדיין אין זה התכלית האחרון, כי עדיין אין זה תכלית הידיעה כי אם בידעה זו.

5 ליקוטי מוהר"ן, תורה סד אות ב.

6 להרחבה בסוגיא זו ניתן גם לעיין בספרו של יוסף וייס, "מחקרים בחסידות ברסלב", הוצאת מוסד ביאליק, ירושלים, תשל"ה. פרק שמיני: "הקושיא בתורת ר' נחמן", במיוחד עמ' 121-128.

7 ליקוטי מוהר"ן, תורה סד אות ב.

וצריכים אח"כ לטרוח לזכות לתכלית גבוה יותר, לזכות למדרגת התכלית 'אשר לא נדע' בידיעה הגבוה יותר – וכן לעולם".⁸

ישעיהו לייבוביץ' – דרך שאין לה סוף

לאחר עיסוקנו המתומצת בעיון המשבר של ר' נחמן, נתבונן עתה בתפיסתו של פרופ' ישעיהו לייבוביץ'. לייבוביץ' עסק בנושאים רבים ומגוונים, והגותו מוכרת באופן זה או אחר בצייבור בעיקר ב"טכניות" שלה וב"חוסר הרגש" שבשיטתו (דברים אלו דורשים בירור והעמקה שתידון בהמשך. האופי שתואר כאן לדבריו של לייבוביץ' הוא סטיגמתי ומכליל). רבים מכירים את דבריו באשר למצוות – עשייה ללא שאלות וללא חיפוש טעם. כמו כן, רבים מכירים את יחסו המזלזל למיסטיקה וחסידות – המשקפת דעות של רציונליסט (דתי) טהור. לדעת לייבוביץ', בדומה לרמב"ם,⁹ כל יחס לא-הים שהוא מעבר ל"שלילת התארים", כלומר שנעשה בו ניסיון להסביר או לתאר אפילו במעט עניין מטאפיזי, הוא עבודה זרה.¹⁰ המעייין בקפידה במאמריו של לייבוביץ', יוכל למצוא מעט משפטי מפתח שבעזרתם נוכל להבין את שמאחורי דבריו. טענתי היא, שלייבוביץ' מודע לקושי האנושי שבעשיית מעשים באופן מכני וללא חיפוש טעם. אופן החשיבה הקיצוני והחד משמעי לכאורה בו כתובים דבריו מחייב נקודת מוצא משמעותית שתדחוף את לייבוביץ' כמעט בעל-כורחו למסקנותיו. אם כן מהי התפיסה שמאחורי הדברים?

יתכן והדברים הראשונים שיוכלו לעזור לנו להבנת הנקודה היסודית, נמצאים בהרצאתו של לייבוביץ' "המשבר כמהותה של היהדות". הרצאה שכל כולה ניסיון להסביר את עצם החוויה הדתית כחוויה של משבר מתמיד. לייבוביץ' מביא שם דוגמאות רבות – מפרשת העקדה, קהלת (אתיחס לדוגמא זו בהמשך) ואיוב. (ופרשנותו של הרמב"ם לספר זה ב"מורה"). כאשר מדבר לייבוביץ' על תשובת ה' בספר איוב הוא אומר: "מה משמעות תשובה זאת? משמעותה היא כמשמעות ניסיון העקידה: האם אתה מוכן לעבוד את ה' בעולם כמות שהוא? ואיוב עומד בניסיון הזה. זאת אומרת: אמונתו מזדהית עם המשבר של הכרת המרחק שבין ראיית עצמו כחלק של העולם כמות-שהוא ובין ראייתו את עצמו כעומד לפני אלוהים. שני הדברים האלה שונים לגמרי זה מזה".¹¹ הכרה זו אינה רק הכרתו או אמונתו של איוב

8 שיחות הר"ן, ג; שבחי הר"ן ב, לה (ע"פ הפנייתו של ארתור גרין).

9 משנה תורה לרמב"ם, הלכות יסודי התורה, פרקים א-ב.

10 בנקודה זו הרמב"ם ולייבוביץ' אינם בתמימות דעים. אמנם הרמב"ם מדבר על "שלילת התארים" ביחסו לאל אך עוסק גם בעניינים מטאפיזיים כגון ה"שכל הפועל" וענייני הגלגלים וכיוצא בזה.

11 מתוך הרצאתו של ישעיהו לייבוביץ': "המשבר כמהותה של היהדות", בתוך: אמונה, היסטוריה וערכים, אקדמון, ירושלים תשמ"ב, עמ' 59.

אלא היא גם אמונתו של לייבוביץ' עצמו וכמו כן היא אמונתו של ר' נחמן מברסלב. זוהי האמונה שבתוכה גלומה ההכרה בחוסר יכולת מציאת הקב"ה בעולמנו:

"כשם שהשם איננו מתגלה בטבע, כך איננו בהיסטוריה. אילו נתגלה בהיסטוריה מה הייתה הרבותא באמונה בשם? האמונה היא המשבר בתודעתו של האדם, שאיננו מגלה את השם בהיסטוריה, והוא מקבל על עצמו לעבוד את ה' אעפ"י שהשם יתברך איננו מתגלה בהיסטוריה..."¹².

זאת אומרת, שגם אצל לייבוביץ' מתגלה המשבר וגם כאן בתודעתו של האדם המאמין יש מצב אמביוולנטי של חוסר התגלות ה' בטבע לעומת האמונה חסרת התלות – הקב"ה. דברים נוספים שמזכיר ישעיהו לייבוביץ' בעניין מהותי זה מוצא אני לנכון להביא דווקא ממקורות שאינם מתייחסים ישירות לנושא המשבר אלא לנושאים אחרים. דוגמא מצוינת לכך ניתן למצוא בשיחות על תורת הנבואה של הרמב"ם. בספר זה נתקבצו שיחות שערכו לייבוביץ' וחבריו בעיקר סביב פרקי הנבואה במורה נבוכים. שם, בדיון בנושא תפילת "שמונה-עשרה" ותוכן ברכותיה מסביר לייבוביץ' שהתפילה מנוסחת וכתובה בשפה אנושית, וזאת מכיוון שאין ביכולתנו לדבר בשפה אלוהית. לכן, עלינו להזהר שלא "להכשל לעבוד איזשהו דימוי אנושי של אלוהים". בעקבות דברים אלו הקשה אחד החברים: "לא יעלה על הדעת לומר שאלוהים צריך שבני אדם יעבדו אותו כלל" וליבוביץ' עונה:

"לא זו בלבד שהאדם איננו עובד בשביל אלוהים, אלא האמת הגדולה היא שהאדם איננו יכול כלל לעבוד אותו, ולכן הסעיף הראשון של 'שולחן ערוך', שהוא ספר פרוגרמת החיים של המאמין, מתחיל במילים: 'תגבר כארי לקום בבוקר לעבודת-השם', והוא איננו אומר 'עמוד האדם בבוקר לעבודת-השם'. מה שהאדם מסוגל ויכול לעשות הוא, להתאמץ לעבוד את-השם ואילו לעבוד את אלוהיו יכול אך ורק עובד האלילים, העובד את האל שהוא מתארו כדמותו"¹³.

לאור דברים אלה, האם ניתן לומר כי דבריו של לייבוביץ' הם חסרי רגש וחסרי טעם? המצב הוא הפוך, יש לפנינו אדם שחי במשבר תמידי, אדם שרוצה לעבוד את אלוקיו, אך קיים בינו ובין אלוקיו נתק שמוביל אותו למסקנה שעבודת ה' (או ידיעת ה') ממש אינה בהשגתו של האדם. ובכל זאת, באופן לא רציונלי אין הוא מרפה אלא מחליט שעליו להתאמץ למרות ההכרה שהתכלית לעולם לא תושג. במאמרו הידוע של לייבוביץ' "מצוות מעשיות" בתוך יהדות, עם יהודי ומדינת ישראל, הוא מסביר את הצורך בהקפדה על המצוות כך:

12 שם, עמ' 61.

13 מתוך דיון הפתיחה בשיחות על תורת הנבואה – ישעיהו לייבוביץ' ותלמידים חברים בהוצאתה של רעיתו של פרופ' לייבוביץ', דר' גרטה לייבוביץ' 1997, עמ' 30.

"משטר המצוות המעשיות, המלוות את האדם משעה שהוא עומד על דעתו ועד מותו אינו מושפע משום הישג שהאדם משיג אותו. קיום מצוות מעשיות היא דרך האדם לקראת אלוהיו, שהיא דרך נצחית ומטרתה אינה מושגת ואינה ניתנת להשגה".¹⁴

הכרה זו היא נקודה יסודית בהגותו של לייבוויץ'. העבודה "הטכנית" של אלוקים נובעת כל כולה מהשבר הקאנטיאני.¹⁵ השבר הקיים בין העולם הפיזי למטאפיזי ובין האדם לאלוקיו. הצורך בפרוגרמת מצוות קבועה היא התגלמות המאמץ החוזר והנשנה של האדם להשיג את אלוקיו. אלא ש"חייב אדם להבין שדרך זו אין לה סוף", ממש כמו "תכלית הידיעה אשר לא נדע" אשר עליה הצביע ר' נחמן מברסלב. דמיון זה לא מסתיים כאן, אלא ממשיך אף בשלב הפתרון: בדומה לר' נחמן, שהסיק כי לא נותר אלא להסתמך על האמונה, מסיק גם לייבוויץ' שהאמונה היא הפתרון היחיד. בהרצאתו "המשבר כמהותה של היהדות", מוצג ספר קהלת בתור "ספר האמונה העמוקה ביותר" ותוכן הספר מתואר שם בתמציתיות במילים אלו: "משבר גדול של האדם הדתי, המשבר שבו מתגלמת אמונתו." האמונה האידיאלית שמציג לייבוויץ' דרך קהלת היא אמונה שבאה ממעמד האדם במציאות האובייקטיבית חסרת האלוקים. אך אותו אדם מאמין "הוא מעל למציאות האובייקטיבית ומעבר לה. אין יחס הרמוני בין המעמד הדתי של האדם ובין המעמד הטבעי, והכרת דבר זה היא האמונה".¹⁶ אין כאן רציונל קר של איש האקדמיה אלא מאמצו הנפשי של האדם המאמין הפורץ אל מעבר לעולמנו הפיזי. מכאן אנו רואים כי בדומה לר' נחמן גם לייבוויץ' פונה אל האמונה,¹⁷ שכל כולה פרדוקס, בחירה ב"אין" שאינו שלילי, אלא "מעל למציאות האובייקטיבית ומעבר לה". רק

14 מתוך מאמרו של לייבוויץ' "מצוות מעשיות", בתוך: יהדות עם יהודי ומדינת ישראל, הוצאת שוקן, ירושלים-תל אביב תשל"ט, עמ' 24.

15 להרחבה בעניין השבר שבין הפיזי למטאפיזי עליו דיבר קאנט ("מטאפיזיקה רציונלית היא מן הנמנע") והשפעתו על לייבוויץ', האזן לקלטת הראשונה בסדרת השיעורים של אברהם שטיין בנושא "הגותו של הרמב"ם ע"פ ישעיהו לייבוויץ'". שיעור מס' 1, ט"ו בשבט תשנ"ה, 11.2.98.

16 "אמונה, היסטוריה וערכים", עמ' 59.

17 גם הפרדוקס הלוגי שמביא לייבוויץ' במאמרו "מצוות מעשיות: הדת היהודית יוצרת את האמונה שעליה היא מושתתת" (יהדות עם יהודי ומדינת ישראל, עמ' 20) או במילים אחרות, האמונה היא קיום המצוות, אינה מהווה סתירה לכתוב כאן בעניין האמונה. יש אמונה גולמית ומימוש של אמונה זו לדעת לייבוויץ' באה לידי ביטוי בקיום מצוות. "האמונה הזאת באל ובמלכותו שאינה מותנית בעולם ובהיסטוריה – רק היא עשויה להביא את המאמין להכרת חובתו לעבוד את האל ללא תנאי, משום ש'הוא לבדו הראוי לעבוד אותו' (אמונה, היסטוריה וערכים, עמ' 65). גם אם הדגש כאן הוא דווקא באל ובמלכותו שאינה מותנית בעולם, עצם התיאור של אמונה המביאה לידי מעשה בעצם מפריד בין האמונה למעשה.

הכרה מעין זו תוכל לאפשר קשר עם הקב"ה, ובדומה לר' נחמן אמונה זו היא מעבר למציאות האובייקטיבית או במינוח הברסלבי – "מסבב על החלל הפנוי".

כמה סייגים

אם כן ר' נחמן וישעיהו לייבוביץ' הגיעו להכרה בדבר מגבלות האדם ביכולתו להכיר את ה' במסגרת עולמנו הפיסי-אובייקטיבי, ושניהם הלכו אל האמונה כאפשרות יחידה שתהווה פתרון כלשהו. בסופו של דבר, המשבר והחיים בהתלבטות, הוביל את השניים כל אחד לדרכו בהתאם לגורמים השונים, כגון סביבה תרבותית וכדומה. האחד פירש את מצבו המתסכל ברוח המודרנה תוך ידיעת מוגבלות שכלו, והאחר באופן מיסטי תוך ידיעת מוגבלותו כחלק מהבריאה שכל כולה חלל ריק. יתכן, וישנן נקודות דמיון נוספות במהלך הדרך, אך לדעתי הנקודה עליה עמד המאמר היא האמיתית ביותר, ואולי אף היסודית ביותר בתורתם של שניהם.

לפני סיום חובה להציג כמה סייגים על ההשוואה האמורה. חשוב לציין, אך גם חשוב להדגיש שאלו אינם משפיעים על עיקרי הדברים. ר' נחמן מדבר על התקדמות מתמדת, על עלייה בדרגה – זהו מצב שבעיקרו הוא דינאמי. מצב בו עוד ועוד "מקיפין" נהפכין ל"פנימי". עם זאת עלינו לזכור כי אף על פי שהוא בעיקרו דינמי, יש בו לא מעט סטאטיות, שהרי את קו הגבול לא ניתן לעבור לעולם. אצל לייבוביץ' תחושת הסטאטיות קצת יותר בולטת. הדברים אינם מדברים על התקדמות ועלייה מתמדת אלא על מעין "הליכה במקום". וכך מגדיר זאת לייבוביץ' במאמרו "מצוות מעשיות" על הדרך של האדם לאלוקיו:

"...הוא הולך בה ותמיד נמצא באותה נקודה. ההכרה שהתפקיד הדתי מוטל על האדם הוא אין סופי ושלעולם אין האדם מגיע לתכלית – זוהי האמונה הדתית המתגלמת בקביעות ובהתמדה של עשיית מצוות..."¹⁸

נקודת ההבדל הזו היא חשובה לציון אך אין היא משנה את העיקרון ואת רוח הדברים – "...ושלעולם אין האדם מגיע לתכלית" בדומה ל"תכלית הידיעה אשר לא נדע". נקודה נוספת המבדילה בין ר' נחמן ללייבוביץ' בענייננו היא על מי מוטלת מצוות החיפוש, הביטוי לכמיהה. אצל לייבוביץ' תפקיד זה מוטל על כל אדם דתי (בין אם הוא יהודי ובין אם לאו) ואצל ר' נחמן המצב מורכב יותר. יש את אלו הדרי מטה, כפי שצוין קודם, והם פטורים מהחיפוש הפסימי האינסופי. אותם צריך לעודד שאלוקים בקרבתם. בניגוד לפשוטי העם יש את דרי מעלה, שמעלתם כמעלת הצדיקים. אנשים אלו חווים את החוויה הקיומית והפסימית ולעולם מחפשים. אליהם מדבר ר' נחמן כאשר הוא מדבר על קושיות שנובעות מחכמה ואפיקורסות. יש לציין

18 "יהדות, עם יהודי ומדינת ישראל", עמ' 24.

כי גם לייבוביץ' מבדיל בין שני סוגי מאמינים: אלו המאמינים אמונה "לשמה" ו"מאהבה" לבין אלו המאמינים אמונה "שלא לשמה", ו"מיראה".¹⁹ אך לדעת לייבוביץ' מדובר כאן במצב של "בדיעבד", מצב שהוא אינו אידיאלי. אין לייבוביץ' קורא לשינוי אך הוא מביע מידה מסויימת של זלזול כלפי אלו המאמינים אמונה שלא לשמה ומכנה אותם "תלמידיו של קורח".²⁰ אין צורך לציין שברגע שאנו מתרחקים אפילו במעט מנקודת השיתוף בין שני ההוגים אנו נמצא הבדלים וניגודים רבים ואין אלו שייכים לענייננו.

אלטרנטיבה לגיטימית

לסיכום נציג את משמעותה של תפיסה זו שהוצעה בשמם של ישעיהו לייבוביץ' ור' נחמן מברסלב. רבים היום הם האנשים, בעיקר בציבור הדתי אשר מאמינים שיש צורך בחיי אמונה של הרמוניה ושלמות. יש מערכת והכל בסופו של דבר מתאים לה. כך שכל קושיא שתועלה על מערכת זו, קושיא מדומה היא. לא מדובר במצב בו לא מעלים קושיות, להיפך, מעודדים העלאת קושיות, אלא שבקושיות אלו מטפלים מנקודת מוצא שלא תמיד מזוהה עם נקודת המוצא של המקשה. חינוך להרמוניה אמונית הוא משימה קשה וע"כ רבים מהמתחנכים בדרך זו אינם מקבלים הרמוניה זו מכיוון שתחושותיהם הפנימיות אינן מתיישבות עם הגישות "ההרמוניות" של מחנכיהם. והנה לפנינו דוגמא לשני הוגים חשובים לעמנו ותרבותינו שמציגים בפנינו תפיסה שמקבלת את הקושי והמשבר כחלק משיטה²¹ (ואין הם לבד ברשימה זו). האם לא יהיה זה צעד נכון לאמץ גישה זו כאלטרנטיבה לגיטימית ושווה לגישה ה"הרמונית", שהרי בכך נפתח שער נוסף לאנשים בעלי ספקות שגישת ה-"main stream" אינה מספיקה להם. ברצוני לסיים בקטע הלקוח מתוך האנציקלופדיה העברית, הערך "אכסיסטנציאליזם", ובכך למצות רעיון נפלא:

"פיענוח זה, שמגלה את גבולותיו הצרים ואת סופיותו של כל דבר שבניסיון האנושי, מביא בכל תוקף לתודעת האדם את ההכרה, שהוא נידון ל'כישלון' ושהכל 'נכשל' "

19 להרחבה בסוגיית "האמונה לשמה ושלא לשמה" של לייבוביץ', כדאי לעיין במאמרים 'קריאת שמע' ו"לשמה ושלא לשמה". שניהם נמצאים באמונה, היסטוריה וערכים.

20 לייבוביץ' מכנה מאמינים אלו כך מכיוון שהם עובדים את עצמם ולא את ה'. הם מוצאים קדושה בעצמם כמו שמצא קורח – "כל העדה כלם קדושים" וזהו הניגוד המוחלט לפרשייה הראשונה של קריאת שמע. פרשייה שכל עניינה בבחינת "ואהבת" ו"זהו הדברים האלה אשר אנכי מצוך היום", כלומר הנכונות של האדם לעבוד את ה ולא את עצמו. (עיין באמונה, היסטוריה וערכים, עמ' 19).

21 חשוב להדגיש כאן כי מדובר רק בנקודת המוצא. שיטתו של לייבוביץ' מוצגת בכתביו כמערכת הרמונית, סגורה ובלתי מתפשרת. שיטה שאליה נצמדים לאורך כל הדרך. אלא שהנקודה החשובה המובילה לשיטה זו היא המשבר עליו עמדתו במאמר זה.

ישעיהו לייבוביץ' ורבי נחמן מברסלב: בבחינת משבר

בעולם. אך יש 'כישלון' מזויף ויש 'כישלון' של אמת. כישלון מזויף הוא כשאנו רוצים לתפוס את הישות בשלמותה ומצפים בחיבוק-ידיים לקץ-הימים. כישלון של אמת היא היצירה או הפעילות מתוך הכרה תמידית של קטעיותנו וסופיותנו".²²

22 מתוך "האנציקלופדיה העברית", ע"ע "אכסיסטנציליזם", כרך שלישי, עמ' 288.